

Literatura memorialística del primer terç del segle xx: el dietari *Varia I* (1934-1935) de Nicolau Primitiu Gómez Serrano

Alaitz Zalbidea Berenguer
Universitat de València
alaitzzalbidea@gmail.com

Resum: Els dietaris de Nicolau Primitiu són un conjunt de volums memorialístics que abracen el període comprés entre els anys 1916 i 1959, en els quals l'autor relata les seues vivències i elucubra al voltant de diversos temes relacionats amb la llengua i la cultura del seu país. El dietari analitzat més extensament en aquest article és el *Varia I* (1934-1935), del qual oferim un estudi temàtic i lèxic i presentem les característiques de la seua edició, producte de la nostra tesi doctoral. Les seues pàgines inicien un camí de maduresa intel·lectual de l'autor, que presenta un ventall de notícies i successos de diversa índole durant la segona república espanyola, en què el valencianisme cultural i polític desplega una intensa activitat.

Paraules clau: Nicolau Primitiu, dietaris, estudi, edició, valencianisme.

Memoirs from the first third of the 20th century: the diary *Varia I* (1934-35) by Nicolau Primitiu Gómez Serrano

Abstract: The diaries of Nicolau Primitiu are a set of unpublished books of memories that cover the period between 1916 and 1959, in which the author relates his experiences and hears about various topics related to the language and culture of his country. The diary that we study more extensively in this article is *Varia I* (1934-1935), from which we offer a thematic and lexicon study and present the characteristics of its edition, product of our doctoral thesis. Its pages are the beginning of the maturation process of the author, who presents a range of news and events of different kinds during the second Spanish republic, where cultural and political Valencianism is intensely active.

Keywords: Nicolau Primitiu, diaries, study, edition, valencianisme.

1. Estat de la qüestió

El bibliòfil Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971) realitzà una fecunda labor valencianista al llarg de tot el segle XX, que es traduí en l'aspecte tant intel·lectual com militant, encara que, en aquest últim, sempre a redòs de les entitats en què va exercir de president i, pel que fa al primer, publicant opuscles i llibres, col·laborant amb revistes i diccionaris i salvaguardant el patrimoni cultural valencià¹. En el cas que ens ocupa, cal fer esment específic a la seua incessant activitat pel que fa a l'escriptura personal,

¹ L'autor va donar un total de 1.500 pergamins a l'Arxiu del Regne, fet pel qual es va crear el fons Nicolau Primitiu, l'embrió del que seria, posteriorment, l'actual Biblioteca Nicolau Primitiu al monestir de Sant Miquel dels Reis, a València. Vegeu Aleixandre; Faus; Sevilla (1979).

de gran interès cultural i literari tant per la seua extensió com pel seu contingut².

Així, el patrici comença, l'any 1916, a escriure les seues memòries, anomenades de diferents formes, en les quals ja podem distingir temes molts diversos: lleis, principis i fórmules, mecànica del fregament, sociologia, opinions sobre obrerisme i capitalisme i temes patriòtics (GÓMEZ CASAÑ 1997, 59), però no és fins a l'any 1926 quan comença a escriure aquests apunts en valencià i a ampliar el ventall temàtic del seu contingut. Té possiblement molt a veure el fet que, a partir de la dècada dels vint, començà a tenir una gran incidència en les activitats del Centro de Cultura Valenciano, sobretot les que tenien a veure amb l'arqueologia. De fet, és a l'any 1924 quan ingressa en el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València i s'hi involucra molt activament. Allà també conegué persones relacionades amb el món universitari, i arribà a assistir a les classes del pare Lluís Fullana (GÓMEZ CASAÑ 1997, 78) i a freqüentar més intensament Lo Rat Penat. D'ençà d'aquell moment, Nicolau Primitiu començarà una ferma i decidida defensa del valencià, no només pel que fa al seu ús sinó també pels escrits que començava a publicar, sobretot de caire popular, toponímic i onomàstic.

Tenim constància de fitxes escrites fins a l'any de la seua mort, el 1971, difícilment classificables i moltes d'elles encara sense inventariar. Tot i això, el conjunt aclaparador de pàgines dels diversos volums han estat cronològicament classificats per Rosa Gómez Casañ (1997, 79):

- Memoràndum (1916-1923): són 51 llibretes d'unes cent pàgines. Apareixen titulades amb diversos noms, i ja comencen a tractar temes de tota mena.
- Dietari (1923-1934): Són un conjunt de gairebé tres-centes quartilles de temes molt diversos. És l'any 1926, més concretament el 21 d'octubre, quan passa a escriure les seues pàgines en valencià i comença a fer més recalcaments en temes valencianistes i, en definitiva, relacionats amb la història, la llengua i la cultura del seu país.
- Vària (1934-1959): aquestes pàgines tenen les mateixes característiques estilístiques i temàtiques que "dietari", encara que a partir del primer volum (el que nosaltres estudiem, de l'any 1934) comença a escriure més assíduament fins a culminar en una escriptura gairebé vertiginosa, durant l'època de la Guerra Civil, alguns dietaris de la qual han estat editats per Josep Daniel Climent i Emili Casanova.
- Dietari II (1937-1956): són set volums relligats escrits íntegrament en valencià (llevat de les pàgines en què escriu des de Portugal).

² Per a obtindre una visió més global de la literatura memorialística al País Valencià d'ençà del segle XIV vegeu Escartí (2010).

Podríem afegir-hi, a més, una sèrie de petites llibretes que ell mateix anomenava “nòtules”, en les quals va fer anotacions del mateix tipus gairebé fins a la setmana de llur defunció. Cal advertir que molts d’aquests quaderns li serviren, en ocasions, com a esborrany del que posteriorment escriurà als dietaris³. En qualsevol cas, hi ha un salt tant quantitativament com qualitativa a partir del volum que pretenem posar en relleu ara i ací, el *Varia I (1934-1935)*, a partir del qual l’autor opta per fer servir la ploma i escriure en paper romaní, de millor qualitat, i relligar els volums en pasta valenciana.

2. El dietari *Varia I (1934-1935)*

L’any 1934 suposa un canvi en la producció dietarística de Nicolau Primitiu pel que fa a la regularitat de l’escriptura i la qualitat de la seua prosa, més acurada i madura, fet que es consolidarà durant la Guerra Civil, època en la qual, com hem comentat adés, redactà les seues memòries més intensament que en qualsevol altre moment de la seua vida⁴.

El dietari *Varia I (1934-1935)* és un volum escrit durant aquells anys de la Segona República Espanyola. Forma un conjunt de 900 pàgines aproximadament, relligades pel mateix Nicolau Primitiu, com així ho va fer amb la resta de volums. La nostra edició abasta 667 pàgines (334 pàgines de DIN A4, sense comptar els fulls en blanc), des del 5 de juliol de 1934 fins al 31 de desembre de 1935 inclusivament, ço és, tot el que ha restat inèdit fins ara d’aquest primer volum de la sèrie *Varia*.

Aquestes fitxes manuscrites es redactaren a València, més concretament a la llar de l’autor, al carrer Gonçal Julian (actual Gregori Maians) i, tot i que després de la seua mort es feren ingents donacions a institucions públiques del material que hi conservava (el seu fitxer romaní, al principi, en la Biblioteca Municipal de València, fins que va ésser traslladat al Monestir de Sant Miquel dels Reis, actual Biblioteca Valenciana), gran part de la seua documentació i les seues obres inèdites es van guardar als arxius de la família, entre els quals destaca el que es troba al poble de Rocafort. Allà mateix, junt amb l’arxiu familiar a la ciutat de València, es conserven el conjunt de les seues memòries.

La importància d’aquest volum rau en el fet d’aglutinar molts elements imprescindibles per a la dignificació del poble valencià, com són l’estudi de la toponímia i arqueologia, l’anàlisi de la llengua parlada i literària i, sobretot, la narració de successos clau en la història del valencianisme cultural i polític. El punt de vista de l’autor, personal i íntim, ofereix una nova perspectiva històrica, sovint condicionada per les relacions personals entre el patrici i els rellevants personatges de l’època. De fet, en comparació amb la resta de dietaris escrits en català al primer terç del segle XX, aquest recull aixopluga temàtiques i estils tan diversos que ens seria difícil fer-lo encabir en alguna tendència. S’hi combinen l’estil segmentat i l’estil cohesionat, així com també

³ De fet, podem llegir en una llibreta de nòtules dels anys seixanta, concretament a *Nòtules LIII*, aquestes paraules: “m’entretinc posant en net DIETARI” (7-VI-1966), per la qual cosa molts d’aquests quadernets eren la seua primera font d’escriptura.

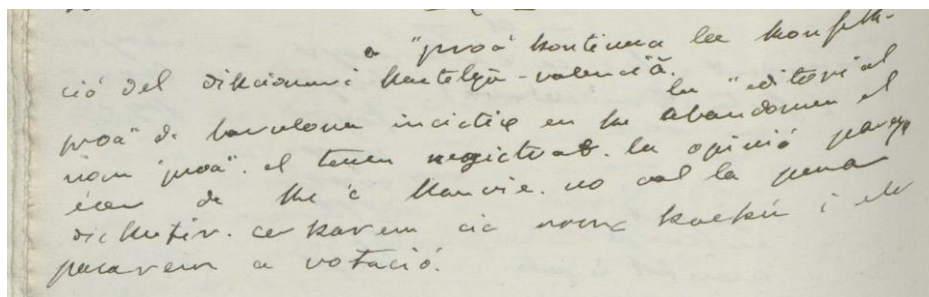
⁴ Vegeu Casanova; Climent (2010).

mapes, esquemes, dibuixos i comptes que s'intercalen arbitràriament. Es tracta, doncs, d'un corpus d'informació encara per descobrir en la resta de volums i, com podem notar, no estrictament "dietarístic", ja que tot depèn d'allò que el patrici hi pretén vessar en cada moment, no solament les anècdotes viscudes.

En qualsevol cas, aquestes memòries de Nicolau Primitiu traspuen una sinceritat que no sempre està present en les obres editades que s'adrecen a un públic lector. En aquest sentit, hi ha unes paraules de Francesc Ferrer Pastor que s'hi avenen de meravella: "de vegades en la lletra pública un es limita a dir el que creu ha de caure bé al lector i deixa d'expressar les pròpies conviccions" (1980, XXI).

Pel que fa a la forma, a mesura que van passant els dies, l'escriptura de l'autor evoluciona tant cal·ligràficament com ortogràfica, fruit d'una etapa d'instabilitat gramatical en la qual, malgrat haver-se resolt amb la reforma fabrística i la seua consegüent adaptació al territori valencià, encara feia vacil·lar el bibliòfil, si més no en la seua escriptura personal.

A continuació presentem, a tall d'exemple, un fragment del text amb la seua pertinent transcripció:

A "proa" kontinua la konfekció del dikcionari kactelyà-valencià.

La "editorial proa" el tenen regictrat. La opinió pareyx écer de ke'c kanvie. No val la pena dickutir. Cerkarem cic nomc kaskú i elc pacarem a votació.

És evident que la transcripció necessita una regularització que conserve al més fidelment possible les característiques del text i que, alhora, faça la lectura còmoda i fluida per al lector. De fet, l'autor empra, en definitiva, un alfabet propi que hem transcrit d'acord amb uns criteris d'edició que modernitzen les grafies i regularitzen aspectes, però mantenen les característiques morfosintàctiques de l'autor. Tot seguit presentem un quadre amb alguns símbols fonètics i les corresponents grafies que hi fa servir:

/j/= y	/tʃ/= x, tx
/k/= k	/j/= y
/kʷ/= ly	/w/= w
/r/= r	Alternància d'oclusives velars sordes
/r/= R	/p/, /t/, /k/ i sonores /b/, /d/, /g/
/z/= s	indistintament
/s/= c	

El model que hi empra és, doncs, foneticista, amb la qual cosa també hem pogut constatar que el patrici posseïa uns bons coneixements de la fonètica valenciana, de manera que representava a la perfecció cadascun dels sons amb el seu alfabet. Aquest, però, anirà regularitzant-se en l'escriptura personal al pas dels anys poc a poc i acostant-se a l'ortografia establida en les bases de l'any 1932 a Castelló; sobretot en les seues obres publicades.

D'ací en avant indicarem, en numeració romana, tal com apareix a les planes del volum, les referències que n'hi vulguem presentar, ja regularitzades ortogràficament.

2.1 Unes pàgines íntimes i quotidianes

Les pàgines del dietari *Varia I* (1934-1935) reflecteixen, d'una manera o d'una altra, l'estat anímic de l'autor, que dedica una ingent quantitat de renglons per a parlar sobre el seu estat personal i el de la seua família, així com el convuls context sociocultural que hi brollava. De la mateixa manera, les pàgines contenen un contingut moral i ètic producte dels valors del patrici que, com ja farà anys més tard, plasmarà en uns reculls de temàtica diversa: els decàlegs. Així, en aquest volum deixa constància “La meua muller està enamorada de mi fins lo que es diu les calces –els calcetins devia dir- i de quan en quan es posa sentimental i fins plora perquè diu que no li faig cas sempre capficat en les meues coses.” (cap. CCCXLb). Aquestes confessions tan personals posen realment en dubte, paradoxalment, la pretensió de l'autor per deixar memòria per a l'esdevenidor (malgrat el treball d'enquadernació dels volums i de llur conservació, tot passant-los a net cada dia). Sense anar més lluny, en aquest mateix tom conviuen crítiques força intenses i crues a personatges il·lustres del moment, no només a aquells pertanyents a l'esfera política nacional i internacional, sinó també als seus companys d' com Igual i Úbeda o Enric Valor i Vives⁵, junt amb anècdotes familiars quotidianes d'allò més mundà. En qualsevol cas, això no deixa de respondre a l'heterogeneïtat temàtica del dietari.

De fet, l'activitat empresarial del prohoms es fa palesa en les pàgines el tom⁶: hi apareixen narrats els recorreguts que feia per les comarques de la

⁵ D'Igual i Úbeda, amb qui més tard mantindria una relació prou cordial durant la dècada dels cinquanta, arribà a afirmar el 10 de juliol de 1935: “Clarament me diuen que l'Igual Úbeda és un “mal bitxo”: rencorós, hipòcrita que ab apariència d'home leal cerca totes les ocasions per a ferir de mort al qui ell pren per enemic. Acostuma anar arreplegant retallets d'escrits i discursos per a després escriure o pronunciar els seus bastint-los traicionerament ab incongruències difícils de pair i indignants, abstruses, insidioses i poc intel·ligibles, que li donen, però, fama entre els seus companys, gents de poquetat de llums, d'home savi i pulcre i incorruptible” (CCCLIIIb)

⁶ El cultiu de l'arròs i la toponímia eren dues de les activitats amb què Nicolau Primitiu passava més temps; la primera per qüestions de faena i la segona més aviat per gust. Totes dues, però, li absorbien una part molt important del temps des de l'any 1905, moment en què el patrici compra a son pare un terç del taller. El fet que dos anys abans es dissenyà a Espanya la primera trilladora, suposava “una nova posició de Nicolau Primitiu en el negoci familiar” (CASAÑ, 1997, 47). Posteriorment, durant la dècada dels anys 30, el negoci, ja establert amb molts treballadors, esdevindria una gran preocupació per a ell, i no només exercí d'empresari

Ribera i la Marina per tal d'entrevistar-se amb els clients que compraven maquinària de la seua empresa. Hi observem, llavors, una actitud empresarial que apostava per les relacions comercials de caire molt personal, per la qual cosa el patrici arribà a guanyar bona fama per part dels seus treballadors:

Nicolau Primitiu adoptà, doncs, la figura del patriarca valencià per excel·lència en tots els àmbits de la seua vida, tot mantenint una trepidant activitat social que el desbordava intel·lectualment i econòmica:

De vegades pense que yo deuria escriure novel·la i comèdia de tipus renovador i nacionaliste, com a propaganda. Com, però, si no dipose de temps? Tal volta algun dia faça algun assaig. (CCCCXXIII d)

Novament estem passant dies d'angúnia econòmiques. No es podem queixar; per atres parts hi ha de pitjor (CCCXXXII).

Aquesta "quotidianitat" passa per erigir-se en narrador del context sociocultural de l'època, tot actuant com a testimoni dels episodis que s'hi esdevenien, ja foren els avalots succeïts a Barcelona com a conseqüència de la proclamació del president Lluís Companys de l'Estat Català, el 7 d'octubre de 1934:

Mon germà està afectat pels sosoïts de Barcelona. Diu que anit per la radi s'oïa com Dencàs i atres, de la Generalitat cridaven al poble: *catalans, armeu-vos en defensa de les vostres llibertats, españoles, ayudad-nos a proclamar la república federal* i atres crits anguniosos als catalans dels alentorns de Barcelona demanant que anaren en auxili de la Generalitat. *Ara pugen per [il·legible] les tropes faccioses i són refusades per les lleals, on vejам un soldat que vaja contra les vostres llibertats, mateu-lo, i atres pareguts* (CXXV).

Val a dir també que s'hi palpava un clima força asimètric entre els territoris catalanoparlants pel que fa a l'estat cultural, social i lingüístic, en què Catalunya ja havia bastit la seua identitat nacional al llarg d'aquest primer terç del segle XX amb el valor simbòlic de la llengua com a referent mentre el País Valencià i les Illes Balears romanien lligats a les velles actituds lingüístiques unides a formes de vida agrícoles. Un exemple ben il·lustratiu al dietari de la diglòssia lingüística tan manifesta que es vivia a València s'esdevé l'11 d'agost de 1935 durant les festes populars de Massarojos, a la comarca valenciana de l'Horta Nord:

Ma sogra diu que les atres clavarieses volen que es predique en castellà perquè en valencià no ho entenen (sic). Es ridicle i tràgic

sinó que era el primer que anava a les diferents comarques del País Valencià a entrevistar-se personalment amb cada client.

açò alensems. Persones que no mai parlen en castellà i quan ho fan el destrossen, dir que no entenen els sermons en valencià! N'hi ha per a riure.

Es mou gran protesta. Ma sogra dóna per bo que no es predique en valencià, mes la meua dona, xics, mon cunyat i Roser estan farts en que sí.

Es crida a les clavariezes. Estes diuen que algunes dones del poble els han dit que si el fan en valencià es borrarán i se n'eixiran de l'església.

El mateix predicador li venia millor predicar en castellà perquè diu que les dones, si parla en valencià, creuen que és que no sap més.

Finalment guanyem els valencianistes.

Quan rebordonada està l'ànima valenciana i quan reperduda la seua cultura pròpia!" (CCCLXXVIa)

Aquestes lamentacions enfront d'una realitat nociva per a la llengua esdevenien constants en la vida del patrici, que va defensar fins i tot la idea que l'antic Regne de València s'havia bastit com a territori monolingüe⁷ –valencià– i, com a tal, calia fer valencianisme també amb la gent castellanoparlant. Les fidels actituds lingüístiques i nacionals de l'autor s'extrapolaven als diversos àmbits; de fet, durant la seua etapa com a president de Lo Rat Penat va pretendre depurar la institució tot plantejant la renovació dels estatuts. A més, el català fou la llengua oficial de la institució i intentà portar a terme la difícil tasca de reconvertir el recalitrant regionalisme de l'entitat en el seu model d'entitat nacionalista. La unificació de les tendències valencianistes estava a anys llum dels plantejaments de Lo Rat Penat i fou a partir de la fundació de Proa, amb l'ajuda del castellanenc Gaetà Huguet, que una nova onada de valencianisme s'encarregà de renovar els antics costums que havien ancorat les actituds dels grupuscles culturals valencians.

2.2 Toponímia, lliçons i aportacions lingüístiques

D'altra banda, se'n desprenen una sèrie d'aspectes lingüístics que, tant des de la perspectiva toponímica com gramatical i lèxica, no podem obviar. En primer lloc, doncs, cal destacar l'impagable treball que fa portar a terme amb la recollida dels topònims que posteriorment estudia en els dietaris, encara que els seus plantejaments toponímics tenen una peculiaritat remarcable. El seu treball

⁷ Vegeu Gómez Serrano (1936).

de descomposició de paraules, allò que ell anomenava *epotomia*⁸, és massa arbitrari i no respon a les subdivisions morfològiques de la romanística actual. Per altra banda, la manera d'escriure alguns d'aquests topònims té com a objectiu representar el valencià viu i, només algunes vegades, ser fidel a la forma llatina. No obstant això, es tracta d'un incansable i desinteressat treball per salvar les coses de València (CASANOVA, 2013). Potser la seua ambició per voler abassegar tot i amb això crear un mètode interdisciplinar el portà a interpretar erròniament moltes de les troballes, ja que els seus coneixements de filologia estaven desconnectats d'allò que el món acadèmic contemporani estava portant a terme. Bé és cert que el seu objectiu sempre va romandre incorruptible: aglutinar els elements polítics més disperss per enfortir la societat valenciana (CLIMENT, 2013).

En aquest dietari escriu normalment les divagacions sobre toponímia que pugua estar connectada amb el valencià actual, és a dir, els topònims que ell anomena *neotopònims*. Podem trobar, per exemple, alguns casos de topònims que, segons la seua disposició geogràfica, expliquen el seu origen:

Contemplant el panorama de l'horta des de la Lloma del Badall **Erro! Indicador não definido.** es pot veure bé com els significats dels topònims dels pobles s'acoblen perfectament a les poblacions:

Burjassot: porjassot, porjà. Porjs: lo que està damunt, que és damunt d'eixa lloma.

Godella: cotella, cota, cot. Que està en alt, ben visible, com una cota.

⁸ Vegeu Gómez Serrano (1966). En aquesta obra l'autor subdivideix els topònims segons les seues característiques geogràfiques i històriques: els topònims que ell anomena «fòssils», dels quals es conserva el nom però no el significat pel pas del temps, els anomena «paleotopònims», mentre que els de significació coneguda hui dia els anomena «neotopònims», i tots podem conèixer llur significat, com per exemple *Realenc*, *Vila-Llonga*, *Aigualeig*, *Cova*, *Devesa*, *Font-Calent*, *Roca del Molinell*, *Timonar* i moltíssims més. Altres neotopònims que fan referència a accidents topogràfics del terreny poden ser *Lloma*, *Serra*, *Tossal*, *Vallada*; altres com *Fontana* o *Rambleta* indicarien indrets d'aigua natural (vegeu glossari toponímic); *Edra*, *Olivars*, *Baladre*, *Junquera*, *Palmar* o *Rebollet* farien referència a allò que produeixen els llocs; d'altres indiquen llocs que s'habiten o religiosos com *Calles*, *Casa*, *Corralet*, *Porxà*, *Animes*, *Ermita*, *Bisbe* o *Creu* i d'altres, com *Boalar*, *Bordellet*, *Castellet* o *Forques* farien referència a llocs arqueològics i històrics. (1966, 11-15). De la mateixa manera, hi distingeix la «toponímia aglutinada» en topònims on tenim parts del mot clarament comprensibles en l'actualitat, com el topònim *Massamagrell*, del qual manifesta el seu descontent per la pèrdua del tan elegant sufix *-ell* com a diminutiu valencià. D'altra banda, el quasi paleotopònim *Benalta* (*Ben-Alta*), està aplicat a una lloma, com també altres paleotopònims semblants amb altres formes adverbials. Amb aquest prefix *-ben* sempre es troba escèptic i arriba a dir que «aquests ben cauen dins de la filologia arabista, que alguna volta ha de tindre raó, mes no sempre segurament, com acabem de vore» (1966, 18). Així, els topònims aglutinats són per a ell elements importants per a reviscolar la llengua ja dormida i mantenir-la viva.

Rocafort: que està en una roca dura a diferència de les demés, que ho són en tosca.

Massarajos: vassarajos, vas, vasa, bassa.

Moncada: mol-cata= molt fonda (XLIII).

En molts capítols, però, només fa una explicació merament descriptiva sobre la localització dels topònims:

Aielo de Malferit: està en un clot a la vora d'un barranc a riu.

Ontinyent: està en un clot. Fins certa marca, que és lo més alt. Està més fins que'ls alentorns.

Alfafara: tamé és al fons, a les estribacions de Mariola.

Agres: està acavallat en una llometa, estribació de Mariola, que divideix les aigües del Serpis de les del Clariano.

Cocentaina: en un clot.

Alcoi: en una península formada per dos corrents que formen el Serpis. En un clot.

Xixona: esta com estés en una falda del mont. Cap a la vora d'un barranc.

A la Partida de Roset, hi ha un lloc que es diu Runes de Roset (VII)

O barreja la descripció geogràfica amb l'etimologia de la paraula:

“*Benissa*: està en un alt, rodejat de foies fondes, més bé barrancades.

Benissa= Penissa= Penyissa? (XII).

De vegades, fins i tot, s'aventura en les llegendes que corren entre les gents dels pobles per tal de donar sentit a les seues explicacions toponímiques:

Carpesa: tamé me diu que és fama entre el poble que el nom de Carpesa és degut a que una vegà anava una dona venent peix i que una carpesana li va preguntar –a com pesa?

-A tant- li va respondre. I la carpesana va exclamar: -que car pesa!- i d'ací el nom.

Mirambell: diu lo que ja és sabut del vell i la velleta i de la inundació (CCCXCI).

I en comptades ocasions, és fidel a l'evolució llatina del topònim:

Xètivae explica molt bé *saetabis*. S=X (Xúquer=*sucro*, Xaló=*saló*)- È=*ae* i ae=*is*. *Saetabis* i *saetaba*; -*is* i no -*a* (LXX).

Aquest últim exemple és una de les raons per la qual Nicolau Primitiu varia la forma d'escriure d'alguns topònims que hui dia estan registrats al Corpus Toponímic Valencià⁹, encara que també ho fa, en altres casos, per representar el valencià viu (*Molvedre*, *Jaraco*, *Éixàtiva*, *Mongó...*) o per mantenir-se fidel a l'escriptura clàssica (*Sent Joan*, *Sent Antoni...*).

Per altra banda, en alguns capítols es narren, àdhuc amb una quantitat de lèxic específic sobre arqueologia, algunes de les excursions que ell i alguns membres de la seua família realitzen per tal d'analitzar troballes prehistòriques:

Anem a Vilamarxant, al Mas de la Barca (on és el nostre fill Doméneç, en ca la núvia seua) am la meua muller, Amparet i una nebodeta.

És propet del riu. Al costat d'un molí antic. Tot seria una antiga alqueria. Està en un clot que es diu Velilla. Segurament per ésser a vora riu. Velilla= verilla.

Al racó sens fons de la foia hi ha la Font del Paller, al peu d'un montet.

Am Doméneç mon fill i Antoni Hidalgo anem a visitar una nova estació, al paréixer eneolítica-ibèrica, que varen descobrir els dos el dia set del corrent, els dos alensems.

Pareix ésser que estos dies es dedicaven a explorar aquests alentorns i a l'arribar ad aquest cabeç l'u es va trobar un fragment de ceràmica ibèrica i l'altre un d'eneolítica.

Han pogut reconstruir un tifell d'obra campaniforme am un aditament que el fa semblar una estra.

Tamé han trobat fragments de sílex, entre ells un de serreta de corbella i altre de coltellet.

Hi ha murs d'amurallament i de casilici, vegent-se al pujar rests del camí de pujada. Entre els murs es veuen, com si foren

⁹ Corpus Toponímic Valencià, 2009. Col·lecció Onomàstica. València, AVL.

corredors d'uns 85 centímetres i senyals de porta, i una d'un metre poc més o menys.

Està esta estació arqueològica en la Partida dels Cabeços, terme de Benaguasil, al nord-oest de la Vilamarxant. Al nord-est del riu (a l'esquerra) i a l'oest de l'estació megalítica de Montiel, que es veu a uns dos quilòmetres (LVII).

El jaciment del Tos Pelat, situat a Massarojos, també tingué una importància cabdal per a Nicolau Primitiu i és el jaciment ibèric més proper a València¹⁰; fou un altre exemple de trobada d'un jaciment ibèric a través d'un topònim¹¹, així com també Xelva, el seu aqüeducte i els seus voltants (capítols CCCXVI, CCCCXXIV, CCCCXXX...).

El fet d'extrapolar sistemàticament les troballes toponímiques a la llengua parlada, com moltes vegades succeïa en les seues obres, va fer que caigués en l'error de voler plantejar a partir de la toponímia l'origen ibèric del valencià. Així, el seu mètode interdisciplinar, amb el qual barrejava aspectes d'arqueologia i etnografia amb la filologia, va resultar tan arriscat com inversemblant; això sí, el seu interès i constància el van convertir en un dels precursors de l'arqueologia moderna de València. Amb aquest mètode, va confeccionar més de 100.000 fitxes de toponímia que es conserven a la seua biblioteca, a banda de tota aquesta quantitat ingent d'apunts arrecerats en els volums memorialístics.

Tota aquesta dèria toponímica, però, ens permet poar el lèxic propi de cadascun dels indrets que trepitja en llurs excursions. Presentem una llista succinta d'algunes paraules amb els pertinents exemples:

- Estret (*estret del Collao, estret de Cardos...*) (IV)
- Barranc (*barranc del Ros, barranc del Maimó...*) (XIII)
- Clot (*Gata antiga està en un clot a la vora d'un riu*) (XIX)
- Lloma/llometa (*lloma de les cases de Lleida; Teulada: està damunt d'una llometa*) (XXI, XII)

¹⁰ A *Recordances de Massarojos*, al número XVII dels «Contes-Narracions-Estudis» de *Sicània*, Nicolau Primitiu afirma que «al Tos Pelat s'han trobat molts tifells, motles de moldre grans, instruments de ferro, murs i altres despulles. Ja publicarem alguna cosa d'aquest despoblat ibèric fortificat, que opinem es tracta de l'Althia o Althaia de Polibi; la població degué ésser destruïda per Aníbal a fi de deixar el pas lliure per a combatre els Olcades que estarien per Olocau, i així comunicar amb els Celtíbers per Gátova oi Segorb, l'antiga Segòbriga; el dit pas el defenien, per una part, el Tos Pelat, és a dir, l'Althia o Althaia, com acabem de dir, i per altra, Saguntum, després dit Molvedre i ara Segont o Sagunt» (1966, 43).

¹¹ De la mateixa manera, foren importants les seues aportacions al seguiment de l'itinerari del Plom de la Serreta d'Alcoi, que va cercar i examinar fins a l'últim punt ateses les seues dèries iberistes.

- Península (*Alcoi: en una península formada per dos corrents que formen el Serpis*) (VII)
- Falda (*està a la falda d'un cabeç que té el castell*) (CCXV)
- Partida (*partida de Roset, partida de La Coma de Paterna...*) (VII, CCCXLVIIIb)
- Tossal (*tossal Roig, tossal dels Molins, tossal Redó...*) (XIV)
- Pla/planet (*pla de Titaguas; este planet és de terra baixa tot...*) (CCCXXVII, XX)
- Pantà (*pantà de Tibi*) (XI)
- Sòcol (*Altea: està en un sòcol vora mar*) (XI)
- Camí (*camí de la Rana, camí de Bétera, camí de la Calderona, camí de Moncà...*) (XIII, CCXXXV, CCL, CCCXLIX)
- Caminús (en mig de l'horta de Benimaclet, a la vora d'un caminús) (CCXXXVIII)
- Cabeç/cabecet (*a l'arribar ad aquest cabeç l'u es va trobar un fragment de ceràmica ibèrica; Calp: ell per ell està assegut damunt d'un cabecet*) (LVII, XII)
- Foia/foies (*foia Blanca; està en un alt, rodejat de fondes foies*) (XV, XII)
- Vall (*vall de Leida, La Vall...*) (XIV, CCCLXXVIII f)
- Cova (*Cova Ampla, Cova la Punta...*) (XV)
- Coll (*coll de Pous*) (XV, XVI...)
- Sènia (*sènia de la Martina*) (XXVI)
- Assagador (*assagador de Cabanyes*) (XV)
- Corral (*corral Roig, corral dels Xurros...*) (XV, CCCLXXXVIa)
- Bassa (*el pou està en una bassa seca*) (CCCLXXXI)
- Font (*font del Paller, font d'en Carròs...*) (LVII, LXXII)
- Riu (*riu de Gorgos, riu de Girona, riu de Gallinera, riu Vaca, riu de Xelva...*) (XIII, XVIII, XXIX, LXXXIX, CCCXXVIb)
- Mont (*mont Maimons*) (XX)
- Montanya (*caminet de la montanya, Titaguas: està al peu de la montanya...*) (CCXXXV, CCCXXVIIIb)

- Pou/pouet (*el pou és quadrat i tapat amb el tapàs; la llometa de les valls de Lleida està compresa pels pouets del Ros i dels maimons*) (CCCLXXXI, XXI)
- Estació (*estació arqueològica ibèrica, estació de la Font*) (XXI, CX)
- Molí (*molí de Montagut, molí dels Algadins...*) (CCXCIV, CCCLXXXIIIa)
- Gola (*gola de la sèquia Vedat, gola Negra...*) (XXIX)
- Platja (*platja de la Boadella, platja d'Oliva, platja de Piles...*) (XXIV, XXIX)
- Caseriu (*caseriu de Cardos, caseriu de la platja d'Oliva*) (IV, XXIX)
- Cota (*que està en alt, ben visible, com una cota*) (XLIII)
- Puig (*que es veu un puig-campana*) (XLVIII)
- Duna (*tal volta estiguen convertides en Montells, és a dir, dunes*) (XLIX)
- Rambla (*rambla de Alcotas*) (CCCXXVII)
- Alqueria (*alqueria de la Condesa, alqueria del Duc...*) (XXVII, LXXXIX)
- Carrer (*carrer de Sent Josep, carrer de Molvedre, carrer de les Barques...*) (XCVII, CLXXX, CCCXXIc)
- Pont (*pont del camí de Pego, pont dels Serrans...*) (LXXXII, CCCLVIII)
- Collao (*collao de Las Saleras*) (CCCXXVII)
- Vereda (*Esta vereda és la que va per voramar a Cullera i Puçol*) (XV)
- Aqüeducte (*aqüeducte de les llometes, aqüeducte de Peña Cortada...*) (CCL, CCCXXVI)
- Posada (*posada de Adelaida*) (CCCXXVI)
- Fonda (*fonda de "San Miguel", fonda Morera...*) (XIII, LXXXVII)
- Sèquia/asèquia (*sèquia Vedat, sèquia del Molí*) (XXIX)
- Senda (*senda de l'amo*) (LIX)
- Torre (*torre de Piles, torre de Xaraco...*) (XXIX, LXXXIX)
- Mas (*Mas de la Barca, Mas de Poyo, Mas de les Llandes...*) (LVII, XCV, CCCXLIX)
- Ribàs (*ribàs de la Mansanera*) (CCCVII)

- Glorieta (*als Jardins del Raal els han col·locat la reixa de tanca que hi havia a la glorieta*) (CCLXVII)
- Avinguda/avenguda (*hui en té un atre millor a l'avenguda 14 d'abril*) (CCCLVII)
- Marjal (*després anem a la marjal a veure la batedora*) (LXXXVIII)
- Badall (*alguna vegada recordem haure'l vist des del badall de Massarojos*) (LXXXVII)
- Horta/horteta (*horta de Benimaclet; cap al camí de Bétera pel badall i l'horteta*) (CCXXXVIII, CCLXXIV)

D'altra banda, i malgrat que moltes de les idees lingüístiques del patrici no s'adeien a tot allò que començaren a propugnar durant aquella dècada persones de major preparació com Carles Salvador o Josep Giner, el seu treball com a incansable observador dels fets gramaticals i dialectològics de tota mena (i no tant com a persona de grans coneixements filològics) ens permet resseguir aquells capítols en què descriu els fets lingüístics de les diferents comarques del país, tot tenint com a base la “Gramàtica ba-ca-va” (cap. CCCCXd) que, d'acord amb la seua teoria nacional de la “confederació bacavesa” (balear-catalana-valenciana) i llur llengua, passava, en primer lloc, per defensar aferrissadament la singularitat del valencià tot i que sostenia que, antigament, “els dialectes eren diferents, que formaven part d'una gran família de dialectes, que les llengües literàries bastides sus ells tendien a una sola” (cap. CCXCVIII). El fragment següent ens serveix com a exemple d'aquestes observacions gramaticals:

Per què el verb *haure*, han de dir-li molts gramàtics *haver*, forma castellanista? Encara el poble diu *yaure* per *hi haure*, que recorda l'existència del verb *haure* de la família dels verbs en *-ure* (CCCLIXa).

L'autor, molt agosaradament, s'aventurava a intentar esbrinar qüestions similars en matèria de llengua, quan, realment, el que més influïa en el seu pensament era la imitació dels clàssics i l'allunyament respecte al castellà, tot tenint en compte el valencià popular. No posseïa, però, una formació filològica sòlida; de fet, durant aquells anys, Josep Giner ja aclaria alguns d'aquests temes per tractar d'evitar el fet d'extrapol·lar verbs en tots els contextos: “el verb *haver* com a transitiu és *haure* en valencià. Com a impersonal és *haver-hi*” (1933, 239). Anys després, va matisar que “la forma *haure* significa en valencià modern (Albaida) ‘proveir, aconseguir, obtenir’, cast. *alcanzar*, i és acceptable l'ús d'*haure* per *haver* com a transitiu, equivalent al català modern *heure*” (1948, 74), que és quasi la mateixa definició que dona en l'actualitat el

Diccionari Normatiu Valencià, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua: “1.v. tr. Obtindre, copsar o abastar (alguna cosa)”.

Tot i que aquestes lliçons ens demanen, doncs, molta prudència en llur anàlisi, d'altres se'ns hi presenten com a exemples de la cultura popular i el folklore autòcton:

Demosofia suecana.

Les tres estrelles del matí: cuciol, bacenilla i bací”. Modisme ogut a Sueca quan hi han tres persones juntes no massa belles.

Quan un xiquet contesta sí i no a seques, sens posar el senyor, a continuació diuen: li comprarem un “sí, senyor” i un “no, senyor”.

Quan un jiquet diu pare sens avantposar senyor –senyor pare– diuen “pare de la rabera” en to de reprotxe. De la mare no crec que diuen res.

Quan referint-se a la mare empren el pronom personal ella, diuen: “ella és la granera”, també en so de reprotxe (LXIII).

De la mateixa manera, el patrici esdevé el testimoni dels trets dialectals de les diferents comarques i pobles del país, motiu pel qual hi plasma observacions que van des dels trets més estrictament fonètics fins a l'aparell lèxic, passant per aspectes morfosintàctics, com per exemple, quan visita Xixona:

Ací diuen *tenir* i *venir* i no *tindre* ni *vindre*, mes diuen *aci* i no *aquí*.

Diuen *agarrant-s'ho* i no *agarrant-s'heu*” (IX).

A Gata:

Ací diuen *a Gata* i no *en Gata*. (...)Diuen *ací*- alguns diuen *aquí-tindre*, *vindre*, *bestreta*, *antiu*. (...)Diuen *catso*... ! i *que catso*...!¹² Els més vells diuen *aida-li* per *ajuda-li*, que diuen els jóvens (XIX).

¹² *Capso!* és una de les interjeccions més característiques de l'àrea central de la Marina Alta. Segons Vicent Beltran Calvo, la forma “pren les variants fonètiques [‘kapso] o [‘katso] (Ga, Nou, Ped, Xàb) –i al Poble Nou també [‘kakso]- i coincideix amb el mallorquí. Segons es desprén de les paraules que llegim al DCVB, que de *catso* remet a *capso*, aquesta darrera forma s’usa [a Mallorca] entre gent vella per expressar admiració o altre sentiment vehement” (2011, 101). Beltran també inclou l’explicació que dóna el DECat (s.v. cap), que “considera infundada la localització a Catalunya i València que dóna el DCVB [i] no descarta la possibilitat que es tracte d’una recialla mossàrab” (2011, 101). Però el que realment ens ha semblat més interessant ha sigut l’aportació que inclou a peu de pàgina: “recorde que el sociòleg valencià Eduard Mira, que havia sentit aquesta interjecció a Xàbia, intentant establir connexions marítimes entre la Marina Alta i Itàlia, em suggeria la possibilitat que s’hagués pres de l’italià

A Ontinyent:

Hac ogut que una dona me deia *lluny* (CIX).

Àdhuc quan viatja al Sud de Catalunya, més concretament a Tortosa, per assumptes relacionats amb les batedores d'arròs de la seua empresa:

Empall: lo socarrat o tallat que a València diuen cul, diuen ací empall.

Xeic! Equival al nostre *xe!* i es diu molt per estes riberes. (CCCCVc)

D'aquesta manera, el volum *Varia I* (1934-1935) ens ofereix si més no, com una mena de calaix de sastre, aspectes lingüístics i gramaticals interessants tant pel model lingüístic emprat per l'autor i llur lèxic emprat en diversos àmbits com per les seues lliçons metalingüístiques, bé de gramàtica, bé de dialectologia, etc. A aquesta doble vessant enriquidora li hauríem de sumar el paper de Nicolau Primitiu com a "copista": són nombroses les vegades que el patrici acudeix a diferents arxius, sobretot al de l'ajuntament del cap i casal, i transcriu lletres missives que s'hi conserven, o les actualitza, sovint, al valencià col·loquial:

f. XXXIII. Vullats: vullgau (CCCCXLIXb)

"Agreujats: agraviats

Semblats coses: semejants coses

Appellats de fe: disposts a fer

Obehir: obedir

Ans dit: ens ha dit (a'ns dit)

Vegats: voltes

Gros pills: grans perills

Marcha: marca

Treballat: treballat"

(CCCCXXVIa)

3. A tall de cloenda

Amb tot plegat, no podem posar en dubte la riquesa dels dietaris de Nicolau Primitiu en general i el volum *Varia I* (1934-1935) en particular. Acostumats a regirar papers memorialístics desordenats i incomplets, resulta enormement gratificant trobar-ne de relligats i d'una temàtica tan diversa. Tot i que les aportacions filològiques de l'autor no van ser gaire importants i

cazzo 'penis' (compareu amb verga!). Des del meu parer, considere més encertada aquesta hipòtesi que no pas la que apunta la possibilitat que s'haja pogut formar a partir de processos derivatius propis" (2011, 101)

restaven ancorades en tesis antigues i inservibles hui dia, l'enorme curiositat del bibliòfil en temes diversos ens ofereix una perspectiva privilegiada en el si de la societat valenciana dels anys trenta, alhora que ens fa partícips de les seues observacions toponímiques, dialectològiques i gramaticals. En definitiva, no és una altra cosa que la construcció d'una consciència nacional primerenca en uns temps d'enorme inestabilitat sociopolítica.

Havent presentat només un bri de la immensitat de la seua obra manuscrita, mai no és tard per recordar la necessitat d'inventariar tot allò que resta inèdit d'aquest autor oblidat. La transcripció i edició dels diversos volums relligats esdevé una feina necessària per a bastir un repertori de notícies, successos i assajos que podran suscitar l'interés dels investigadors per tal de realitzar estudis ben interessants per a la nostra llengua i cultura.

4. Bibliografia

ALEIXANDRE, F.; FAUS, P.; SEVILLA, C. (1979), **Catálogo de la biblioteca Nicolau Primitiu i obres de los siglos XV i XVI**. València. Ministeri de cultura.

BELTRAN, Vicent (2011), **Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta. L'empremta mallorquina**. Ondara; Pedreguer. MACMA; IECMA.

CASANOVA, Emili; CLIMENT, Josep Daniel (2010), **Dietaris 1936. Nicolau Primitiu Gómez Serrano**. València. Generalitat Valenciana.

----- (2003), L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu (1925-1965), dins **XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica**. València. Editorial Denes.

CASANOVA, Emili (2013): L'aportació de Nicolau Primitiu a la cultura valenciana. Els dietaris, **Saó**, núm. 385, pp. 19-21.

CLIMENT, Josep Daniel (2007), **Les Normes de Castelló. L'interés per la llengua dels valencians al segle XX**. València. AVL.

----- (2008), **L'obra valencianista de Nicolau Primitiu Gómez Serrano**. València. Universitat de València, Departament de Filologia Catalana.

----- (2013), El valencianisme polític de Nicolau Primitiu, **Saó**, núm. 385, pp. 16.18.

ESCARTÍ, Vicent Josep (2010), Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX, **Manuscrits**, 28, pp. 181-205.

GINER, Josep (1933), **La conjugació dels verbs en valencià**. Castelló de la Plana. Fill de Josep Armengot.

----- (1998), **Obra filològica (1931-1991)**. València. Denes.

GÓMEZ CASAÑ, Rosa (1997), **Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971). Una aproximació a la seua vida**. València. Generalitat Valenciana.

GÓMEZ SERRANO, Nicolau Primitiu (1934-1935): **Dietari *Varia I***. Inèdit.

----- (1966), **Neotoponímia. Introducció a l'estudi de la toponímia**. València. Centro de Cultura Valenciana.

----- (1966), Recordances de Massarajos, **Nostres Faulelles**, núm. 17, p. 37-57.

IGUAL ÚBEDA, Antoni (1959), **Història de Lo Rat Penat**. València. Ajuntament de València.

MARTINEZ SANCHIS, Francesc (2016), **Prensa valencianista: repressió, resistència cultural i represa democràtica (1958-1987)**. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; València: Publicacions de la Universitat de València.

Recebido para publicação em 09-10-17; aceito em 12-11-17